

Kitap Tanıtımı / Book Review

“TEFSİR İLMİ”NİN RİVAYET SORUNLARINA BİR ÇÖZÜM ARAYIŞI -İBN KESİR’İN TEFSİRÜ’L-KUR’ÂNİ’L-‘AZİM’İ-

Harun SAVUT

Yayınevi, Ankara 2012, 243 sayfa.

Sabri BERBER*

Beşerin dünya ve ukbâ rehberi olan Kur’ân-ı Hakîm, kitapların en önemlisi olup, ilimler onun açıklayıcısı ve yardımcısı hükmündedir. Tefsir ilmi ise, Kur’ân’ı idrak etmeye ve izah etmeye mâtuf çaba ve gayretlerin bütünüdür. Şayet Kur’ân idrâk edilip anlaşılmazsa pratik hayata dökülemez. Bunun neticesinde de beşerin var olma sebebi olan Allah’a kulluk tam anlamıyla anlaşılabilir ve O’nun rızası doğrultusunda bir hayat inşâ edilemez.

İnsanlık için hayati bir öneme sahip bu durumun doğal bir sonucu olarak tefsir ilmi, İslam kültür ve düşünce tarihinin ilk devirlerinden itibaren, ilmi tartışmaların yapıldığı bir alan haline gelmiştir. Bu tartışmaların odak noktasını ise tefsir rivâyetleri ve buradaki problematik durumlar teşkil etmektedir.

Söz konusu tartışmaların bu alan üzerinde yoğunlaşmasının sebeplerinden biri, ilk devirlerde fıkıh ve hadis gibi ilimlerin metodolojilerinin tespit edilmiş olması, buna mukabil tefsir ilminin bir metodolojisinin bulunmaması/tespit edilmemiş olmasıdır. Bu sebepten Ahmed İbn Hanbel (241/855) şunu söylemek zorunda kalır: “Üç şeyin aslı yoktur: tefsir, melâhim, megâzî”¹. Geline bu noktada, tefsirdeki rivâyet kaynaklı problemlerin açıkça dile getirilip analiz edilmesi ve çıkış yollarının peşine düşülmesi müfessirler için bir vecîbe haline gelmiştir. Bu bağlamda gözümüze ilk çarpan isimlerden biri, İbn Kesîr’in *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* eseridir. Çünkü İbn Kesîr zuhûr eden rivâyet kaynaklı bu problemleri ilmi

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, (sabrierberber@yandex.com)

1 Muhammed b. Ali, “el-Fevaidü’l-Mecmua Fi’l-Ehadisi’l-Mevzua”, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yamani-Abdülvahhab Abdüllatif, Dar’ü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, H/1379, s. 315.

platformlarda açıkça ve çekinmeden dile getirip tartışmış ve bunlar için çözüm yolları aramıştır. Bunun yanında, İbn Kesîr'in isnâdı tefsirin gündemine intikâl ettirmesi, rivâyetlerin üzerinde metin ağırlıklı değerlendirmeler yapması ve âyetlerin hemen altına rivâyetleri dizmesi, yalnız rivâyete dayanan bir tefsir kaleme almayı hedeflemediğini gözler önüne sermektedir. İbn Kesîr'in tefsirini yazıya dökerken ve bu konuları işlerken istimâl ettiği mantık örgüsü, fikir yürütmedeki yöntemi ve yaşadığı asırdaki kültürün tefsirine etkisi, dikkatleri bu özgün eser üzerine toplamıştır. İbn Kesîr'in tefsirinin bu yönünün ele alınıp incelenmesi, tefsir adına şimdiki dek yapılan tartışmaların daha doğru/verimli bir zeminde yürütülmesine, tefsir ilminin köklerine inilmesine ve bu ilimdeki söz konusu problemlerin halledilmesine yardımcı olacaktır.²

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu konular, Harun Savut tarafından doktora tezinde işlenmiş ve kitap olarak "*Tefsir İlimi'nin Rivayet Sorunlarına Bir Çözüm Arayışı -İbn Kesîr'in (774/1373) Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i-*" adıyla "Yayınevi" tarafından 2012 yılında Ankara'da yayın hayatına kazandırılmıştır. Tefsir ilminin sorunlarına İbn Kesîr'in ne şekilde ve hangi metotları kullanarak çözüm yolları bulduğunu ele alıp inceleyen bu çalışma, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* adlı tefsiri hakkında akademik seviyede oldukça başarılı bir çalışma olup alanında başvuru kaynağı özelliğine sahiptir.

Tanıtmaya çalışacağımız bu eser, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, müstakil tefsir telif etme faaliyetlerinin başlangıcı, ilk örnekleri ve günümüze dek yazılan tefsirler içerisinde öne çıkan bazı eserler hakkında özet bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin ardından müellif, çalışmasının konusunu "İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* isimli eserinde tefsirin temel problemlerine çözüm arayışı"³ şeklinde açıklar ve çalışmasının hedefini ise "İbn Kesîr'in tefsirinde ortaya koyduğu problem ve bu problemlerin çözümlerini tespit"⁴ olarak belirtir. Çalışmanın konusunu ve hedefini bu şekilde ifade eden müellif, daha sonra bu çalışmanın hicrî üçüncü asra kadar şekillenen tefsir musannafâtının hicrî sekizinci asra ne şekilde intikâl ettiğini ve bu musannafâtta sorunlu rivayetlerin, sekizinci yüzyılda ortaya çıkardığı problemlerin neler olduğunu gün yüzüne çıkarması açısından faydalı olacağını belirtir. Ardından, ülkemizde ve yurt dışında İbn Kesîr'in eserleri ile ilgili yapılan kitap ve tez çalışmaları hakkında kısa bilgiler verir.

Giriş bölümünün sonuna doğru gelindiğinde ise müellif, çalışmasını temelde kaynak taramasına dayandırdığı için burada, İbn Kesîr'in tefsir, hadis ve tarihle ilgili eserlerine de yer yer başvurduğunu, fakat bunları yaparken müfessirin bütün eserlerini ayrıntılı olarak inceleme konusu yapmadığını, hicrî yedinci ve sekizinci asırda kaleme alınan ve bu çalışmaya ışık tutan eserlerden de istifade ettiğini

2 Bkz. Harun Savut, "*Tefsir İlimi'nin Rivayet Kaynaklı Sorunlarına Bir Çözüm Arayışı -İbn Kesîr'in (774/1373) Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i-*", Yayınevi, Ankara 2012, s. 9-10.

3 Savut, a.g.e., s. 17.

4 Savut, a.g.e., s. 30.

vurgular. Son olarak, tefsirlerde bir sorun olarak telakkî edilen İsrâiliyyât ile ilgili eserlere ve söz konusu problemlerin diğer tefsirlerdeki genel fotoğrafını çekmek için Taberî tefsirine ve diğer rivâyet tefsirlerine de müracaat ettiğini okuyucunun bilgisine sunar.⁵

Kitabın birinci bölümünde genel olarak, İbn Kesîr’in yettiği sosyal, siyasal ve ilmî ortama dair bilgiler verildikten sonra hayatı, hocaları, birçok sahada kaleme aldığı eser, üstlendiği görevler ve son olarak ilmî kişiliği ile ilgili özet bilgiler verilmiştir.⁶

Yazar, ikinci bölümü, “İbn Kesîr’in Tefsirinde Temel Vurgu: İsrâiliyyât ve Mevkuf Hadisin Kaynakları” genel başlığı altında ele almış ve bu bölümü kendi içerisinde iki ana başlığa ayırmıştır. Bu bölümdeki birinci ana başlık, “İsrâiliyyât” olarak belirlenmiştir. Bu başlığın altında evvelimde isrâiliyyât kelimesinin anlamı, ondan gelen bilgilerin karakteristik özellikleri, tefsir ve hadis ulemâsının bu kelimeyi kullanırken neyi kastettiği ve onların terminolojisinde neye tekâbül ettiği konularına temas edilmiş, daha sonra çağdaş mütefekkirlerin/araştırmacıların bu kavramın kapsamına dair ileri sürdükleri düşünceler aktarılıp kadim din ve kültürlerden yapılan ödünclemelerin genellikle İsrâiliyyât diye zikredilmesinin sebepleri üzerinde durulmuştur. Yukarıda bahsi geçen konular, özet bir biçimde işlendikten sonra İsrâiliyyâtın kapsamı ve İsrâiliyyât ile ilgili yapılmış olan çalışmalar hakkında bilgiler aktarılmıştır. İsrâiliyyâtın genel çerçevesini oluşturan bu bilgileri serdettikten sonra yazar, isrâiliyyâtın bağlayıcılığı ve Hz. Peygamber’in kitap ehlinde nakli câiz gören sözlere dayanılarak isrâiliyyâtın tefsir ve tarih eserlerine nasıl ve hangi sebeplerle girdiği hususuna değinip, İbn Kesîr’in bu konu hakkındaki düşüncesini alıntılanarak aktarır. Bunun akabinde, son dönem âlimlerinin nassa muhalif olan isrâiliyyât türünden haberlere nasıl bir kota/sınır koyduklarından bahseder. İbn Kesîr’in yaşadığı sekizinci asra geldiğinde ise isrâiliyyâtın şimdiki kavramsal manasına erişmiş olduğunu söyler. Bunun devamında, İbn Kesîr’in terminolojik alt yapısı hazırlanan ve metodu tespit edilen bu isrâiliyyâtı kendi tefsir ve tarihinde kullandığını, pratikte de uyguladığını ifade eder. Bu anlamda da İbn Kesîr’in geçmişten çokça misaller aktardığını, eserlerine aldığı söz konusu rivâyetlerin bazısını tenkit ederek bazını da olduğu gibi naklettiğini belirttiikten sonra, İbn Kesîr’in isrâiliyyât karşısındaki bu tavrının günümüzde isrâiliyyât üzerinden yürütülen tartışmaların sağlam bir temele oturması açısından önemli olduğuna işaret eder. Son olarak da, İbn Kesîr’e göre İsrâiliyyâtın kısımlarını ve İbn Kesîr’in isrâiliyyâtı gündeme taşımasının sebeplerini izah eder.⁷

5 Bkz. Savut, a.g.e., s. 15-30.

6 Bkz. Savut, a.g.e., s. 31-85.

7 Bkz. Savut, a.g.e., s. 87-121.

Söz konusu bölümün ikinci ana başlığı ise, “Mevkuf Hadis (Sahabe Sözü)” olarak belirlenmiştir. Bu başlıkta, vahyin ilk muhâtapları olması hasebiyle Ashâb-ı Kirâm’ın diğer ilimlerde olduğu gibi Kur’ân tefsirinde de Hz. Peygamberden sonra en güvenilir kimseler olduklarına, bununla beraber onların zekâ, idrak, ilim, kültür seviyelerinin ve Kur’ân’a vukûfiyetlerinin aynı düzeyde olmamasından dolayı ortaya çıkan ictehad farklılıklarına ve bunun tefsir rivayetlerine nasıl yansıdığına temas edilmiştir. Daha sonra bu durumun bir neticesi olan Sahabe kavillerinin hükmü ve hüccet değeri hakkındaki tartışmalara değinilmiştir. Son olarak da İbn Kesîr’in Sahabe tefsirine yönelik bakış açısı, tenâkuz halinde olan merfû ve mevkûf hadisler, tefsir rivayetlerindeki ref sorunu ve İbn Kesîr’in İbn ‘Abbâs (68/687)’a isnâd edilen ve birbiriyle teâruz halinde olan rivayetlere getirdiği çözümler örnekleriyle incelenmiştir.⁸

Çalışmasının ikinci bölümünü bu şekilde nihayetlendiren yazar, bu çalışmanın çerçevesini oluşturan üçüncü ve son bölümü “İbn Kesîr’in Çok Yönlü Kişiliğinin Getirdiği Çözümlere Yansıması” genel başlığı altında ele almış ve bölümü kendi içerisinde dört alt başlıkta toplamıştır. Bunlar sırasıyla, “Hadis”, “Tarih”, “Fıkıh” ve “Tasavvuf”tur. “Hadis” alt başlığında, İbn Kesîr’in isnâdı hazfederek yapmış olduğu analizler, isnâdı kullanmasının nedenleri, zayıf isnadlı rivayetleri kullanması ve metin yoğunluklu analizleri; “Tarih” alt başlığında, İbn Kesîr’in tarihi verilerin ışığında âyetleri açıklaması ve anakronizmden uzak durma çabaları; “Fıkıh” alt başlığında, İbn Kesîr’in özellikle ahkâm âyetlerini izah ederken mevzunun fikhî yönüne dikkatleri çekmesi ve âyetin fakihler nezdinde hangi şekillerde anlaşıldığının nazara verilmesi ve son olarak “Tasavvuf” alt başlığında, İbn Kesîr’in eserinde kullanmış olduğu tasavvufî argümanlar örnekleriyle işlenmiştir.⁹

Eserinin üç bölümü yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi bitiren müellif, sonuç bölümünde okuyucunun dikkatini aşağıda sıralayacağımız şu hususlara çekmiş ve çalışmasını noktalamıştır:

1. İbn Kesîr, ele aldığı konularla, tefsirdeki problemlerin menşeiini tespit etmiş ve bunlara çözüm aramıştır. Hadis ve ricâl ilmine vukûfiyetinden dolayı İbn Kesîr, bu hedefe ulaşmakta çok zorlanmamıştır.
2. İbn Kesîr, âyetlerin tefsirinde istihdam ettiği hadisleri sened zincirleri ile vermeyi uygun bulmuştur. Bunu yapmadaki hedefi, gayr-ı muttasıl rivayetleri ihticac amacıyla istihdam eden âlimlerin hatalarını düzeltmektir.
3. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* eseriyle, “Üç şeyin aslı yoktur: tefsir, melâhim, megâzî” sözünü şekillendirmiştir. O, *el-Bidâye* ile melâhim ve megâzînin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* ile de tefsir ilminin rivayet kaynaklı sorunlarını çözerek ilmî disiplinleri sağlam bir zemine oturtmaya ve temeli olmamakla suçlanan tefsir ilminin aslında diğer ilimler kadar kuvvetli dayanakları bulunduğunu ispatlamaya gayret etmiştir.

⁸ Bkz. Savut, a.g.e., s. 121-151.

⁹ Bkz. Savut, a.g.e., s. 153-214.

4. İbn Kesîr’in *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*’de müracaat ettiği kaynakların başında Ahmed ibn Hanbel’in *Müsned*’i gelmektedir.
5. Ashâb-ı Kirâm’ın tefsire dair açıklamalarının bir bölümü ictehad karakterli bilgilerdir. Yani bu içtihatlar doğru veya yanlış olabilir. O yüzden hadislerle tenâküz halinde olan Sahâbî kavillerinden hareketle, Sahâbe tefsirinin bağlayıcılığı konusunda daha esnek davranılması, rivayet kaynaklı sorunların çözümüne ciddi katkı sağlayacaktır.
6. İsrâiliyyâtın ıstılâhî bir kavram olarak zuhuru ve bununla ilgili net ve açık kuralların tespit edilmesi uzun bir süreçte vukû bulmuştur. İşte İbn Kesîr, bu sürecin zirve noktasını temsil etmektedir. İsrâiliyyât konusunun nazârî ve amelî planda İbn Kesîr ile tam olarak çözüme eriştiğini söylemek hatalı bir tespit değildir.
7. İsrâilî tarzdaki haberleri toptan reddetmek yerine selefin bu karakterdeki haberler karşısındaki tavrını iyice analiz edip Kur’ân ve Sünnet’le çelişmeyecek esaslar tespit etmek ve bu esaslar çerçevesinde bu türden rivâyetleri âyetlerin te’vîlinde kullanmak daha doğru olacaktır.¹⁰

Görebildiğimiz kadarıyla müellif bu çalışmasında, bölümlerin, başlıkların ve alt başlıkların düzenine, bölümler ile başlıklar arası konu/anlam bütünlüğüne ve mantıkî silsileye riayet etmiş, gereken yerlerde kavramsal izahlara ve konuyu anlamayı rahatlatacak dipnot bilgilerine yer vermiş, bütün bunları yaparken de analitik ve bilimsel esaslara sadık kalmıştır. Yine bu çalışmada başvuru kaynakların/argümantasyonların titiz bir şekilde tarandığı ve çalışmanın dilinin anlaşılır/yalın olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Çalışmada işlenen konular ile ilgili, çalışmanın başından sonuna kadar objektif duruşuyla dikkat çeken yazarın, bu konuları eleştirirken ve savunurken mütedil olup taassuba düşmediğini ve bu ilkeli/etik tavrını, çalışmasının tamamına yansıttığını söylemek mümkündür.

Müellifin, eserinde ele aldığı konular hakkında okuyucusunu derli toplu bilgilendirmek istediği anlaşılmaktadır. Bunu yaparken tavil-i mümill ve muhtasar-ı muhill olma arasındaki dengeyi gözetmiştir. Verdiği bilgilerin bazısının kısa olduğu ve isteneni anlatmaya yetmediği söylenebilir. Fakat bunları yapması halinde eser en az üç kat daha fazla hacimli olacaktı. Bu da temin edilip okunma oranını eksiltecekti. Zaman darlığıyla boğuşan şimdiki okuyucunun belirli bir zaman diliminden sonra ilgisini kitap üzerinde tutmak kolay olmadığı için yazarımız, geniş konular hakkında öz kabildinden bilgiler verip gerisini okuyucunun arzusuna bırakmış görünmektedir.

Yazar, bu çalışmayı hazırlarken ülkemizde, yurt dışındaki İslam ülkelerinde ve batı dünyasında kaleme alınan eserleri ihtiva eden ve tam on sekiz sayfadan

¹⁰ Bkz. Savut, a.g.e., s. 215-223.

oluşan çok zengin bir kaynakçaya dayanmıştır.¹¹ Her halinden ciddi bir emeğin ürünü olduğu anlaşılan bu çalışmanın, makalemizin başında belirttiğimiz özellikleri ile bu alanın araştırmacılarının ve meraklılarının ilgisini çekeceğini, bu alana dair nitelikli çalışmaların yapılmasına örneklik teşkil edeceğini ve toplumumuzda Kur'ân kültürünün artmasına katkıda bulunacağını söylemek, söz konusu çalışmayı yapana hakkını bir nebze olsun teslim etmektir.

11 Bkz. Savut, a.g.e., s. 225-242.